

SUSÁNSZKY PÁL – TÓTH GERGELY¹

SZÁMÍTANAK AZ ELVEK IS?
AZ ELÉGEDETLENSÉG SZEREPE A POLITIKAI TILTAKOZÁSOKBAN

DOI: 10.18030/SOCIO.HU.2018.2.24

ABSZTRAKT

Az elégedetlenség, mint a politikai kollektív cselekvésekben való részvétel magyarázótenyezője az elmúlt időszakban kikerült a kutatások fókuszából. Hechter, Pfaff és Underwood (2016) egyenesen úgy fogalmaznak, hogy a kutatók kiöntötték a gyereket a fürdővízzel együtt, amikor az elégedetlenség tényezőjét háttérbe szorítva, az erőforrásokra, valamint a társadalmi mozgalmak keretezési (framing) gyakorlataira helyezték a hangsúlyt. E kutatási irányok termékenységével természetesen mi is tisztában vagyunk, mégis úgy gondoljuk, hogy az elégedetlenségnek fontos helyet kell kapnia a tüntetések, a protest politikai cselekvések vizsgálatában.

Cikkünkben összefoglaljuk a politikai elégedetlenségről szóló elméleteket, különbséget téve a *politikai rendszerrel* és az állam által biztosított *javak minőségével* való elégedetlenség típusai között (Linde és Ekman 2003). Az *elégedetlenség koncepcióját* egy nemzetközi empirikus vizsgálat (European Social Survey (ESS) 6) eredményeire, és Kriesi elméleti munkáira (Kriesi 2013, Bühlmann–Kriesi 2013, Ferrín–Kriesi 2016) támaszkodva tovább finomítjuk. Elemzésünkben arra keressük a választ, hogy hogyan függenek össze a különböző típusú elégedetlenségek a tüntetésen való részvétellel, továbbá, hogy az állam által biztosított szolgáltatások minőségével való elégedetlenségen túl, a demokratikus elvek teljesülésével való elégedetlenség is szerepet játszik-e a részvétel magyarázatában?

Kulcsszavak: protest részvétel, elégedetlenség, demokratikus értékek, ESS 2012

1 Susánszky Pál: MTA TK Politikatudományi Intézet, MTA–ELTE Peripato Kutatócsoport. Tóth Gergely, PhD, MTA–ELTE Peripato Kutatócsoport, Károli Gáspár Református Egyetem.

DO PRINCIPLES MATTER?

THE ROLE OF POLITICAL DISSATISFACTION IN DEMONSTRATIONS

ABSTRACT

In the last few decades, political dissatisfaction has not been in the focus of studies explaining participation in collective political action. Hechter, Pfaff, and Underwood (2016) stressed that “literature has thrown the baby out with the bath water,” when studies disregarded political dissatisfaction and overemphasized other factors like organizational resources and framing processes.

Following Linde and Ekman’s (2003) argumentation, we differentiate between evaluations about system principles and system performance as sources of political dissatisfaction.

We refine the concept of dissatisfaction based on the theories by Kriesi (Kriesi 2013, Bühlmann–Kriesi 2013, Ferrín–Kriesi 2016) using the European comparative dataset (European Social Survey, Round 6). Moreover we elucidate the mechanism linking different types of dissatisfaction to protest activity.

The aim of this article is to clarify the concept of political dissatisfaction and to show its relevance as a driver of participation in collective action. We also answer the questions: “What forms of political dissatisfaction drive citizens to participate in collective action?” and “Does dissatisfaction with implemented principles like political and personal rights have any additional impact on participation, compared to more tangible regime performance?”

Keywords: protest political participation, dissatisfaction, democratic values, ESS 2012

SZÁMÍTANAK AZ ELVEK IS?

AZ ELÉGEDETLENSÉG SZEREPE A POLITIKAI TILTAKOZÁSOKBAN

BEVEZETÉS

Habár a politikai kollektív cselekvésekben való részvétel egyik triviális magyarázó tényezője az elégedetlenség, az elmúlt időszakokban a kutatók elsősorban az erőforrásokra, valamint a társadalmi mozgalmak keretezési (*framing*) gyakorlataira helyezték a hangsúlyt, háttérbe szorítva az elégedetlenség tényezőjét (Hechter–Pfaff–Underwood 2016). Az említett kutatási irányok termékenységevel természetesen mi is tisztában vagyunk, de ennek ellenére úgy véljük, hogy a tüntetések, a protest politikai cselekvések vizsgálatában az elégedetlenségnek továbbra is helye kell legyen. A tanulmány első két, elméleti részében a politikai cselekvés és az elégedetlenség fogalmait határozzuk meg, továbbá a cselekvés és az elégedetlenség közötti lehetséges kapcsolatot tárgyaljuk. Igyekszünk tehát tisztázni és érthetővé tenni, miért gondoljuk úgy, hogy az elégedetlenség és a protest részvétel között lehetséges valamilyen összefüggés. A politikai cselekvést úgy határozzuk meg, mint a politikai döntések, vagy a közvélemény befolyásolására irányuló cselekvést. A definíció szerint – ahogy ezt majd a következőkben részletesen kifejtjük – a protest részvétel célja valamilyen változás elérése. A változás igénye pedig gyakran ered valamilyen elégedetlenségből. Tanulmányunkban arra törekszünk, hogy összefoglalását adjuk a politikai elégedetlenségről szóló elméleteknek, különbséget téve az elégedetlenség típusai között: elkülönítve egymástól a politikai rendszerrel és az állam által biztosított javak minőségével való elégedetlenség típusait (Linde–Ekman 2003). Az elégedetlenség koncepcióját egy nemzetközi empirikus vizsgálat (European Social Survey 6)² eredményeire, és Kriesi elméleti munkáira (Kriesi 2013, Bühlmann–Kriesi 2013, Ferrín–Kriesi 2016) támaszkodva kívánjuk tovább finomítani.

Különösen érdekes és csak kevesek által vizsgált kérdés, hogy a társadalmi és gazdasági helyzettel való elégedetlenség illetve a demokratikus elvek teljesülésével való elégedetlenség hogyan függ össze a tüntetésen való részvételi hajlammal. Vajon olyan konkrét dolgokkal, mint az egészségügy vagy oktatásügy teljesítményével való elégedetlenség mellett a liberális demokratikus elvek teljesülésével való elégedetlenség is összefügg a részvétellel? Az elégedetlenségről szóló elméleti részben kitérünk arra is, hogy a regressziós modellekben tapasztalható összefüggéseket, korrelációkat hogyan lehet értelmezni, milyen mechanizmusok kapcsolhatják össze a politikai részvétel és az elégedetlenség jelenségeit.

A regressziós modellek elemzése előtt bemutatjuk, hogy a különböző elégedetlenségtípusok milyen eltéréseket mutatnak a vizsgált európai országok között. Az adatok alapján elmondható, hogy Európában általában a gazdaság állapotával való elégedetlenség a legnagyobb, ezt követi az egészségüggyel, végül pedig az oktatással való elégedetlenség. A politikai rendszerrel való elégedetlenség két dimenziójával (a választási és a liberális dimenziók) való elégedetlenségek kelet-európai és dél-európai országokban magasabbak, mint az skandináv és

² Hivatkozás a bevezető tanulmányra az ESS kutatási projektről.

a nyugat-európai államokban. A regressziós modellek eredményei szerint a rendszer által biztosított javakkal való elégedetlenség csak kevésbé függ össze a tiltakozáson való részvétellel, míg a politikai rendszer liberális dimenziójának teljesülésével való elégedetlenség jelentős magyarázó tényezőnek bizonyult.

A konklúzióban az eredmények összefoglalásán túl kitérünk arra is, milyen következtetések vonhatók le az európai demokráciák működésével kapcsolatban.

A TÜNTETÉSEN VALÓ RÉSZVÉTEL, MINT POLITIKAI CSELEKVÉS

Cikkünkben a tüntetésen való részvétel és a politikai elégedetlenség kapcsolatával foglalkozunk. Elsőként tehát meghatározzuk a tüntetésen való részvétel és az elégedetlenség fogalmait, majd kitérünk arra is, miért fontos a politikával foglalkozó társadalomtudományok számára e jelenségek vizsgálata. A tüntetésen való részvétel mint politikai cselekvés meghatározásánál a politikai szociológia és a mozgalmakutatás irodalmára támaszkodunk. Teorell és munkatársai (2007) a politikai cselekvéseket két dimenzió szerint csoportosítják: a vélemény-nyilvánítás csatornája és a döntések befolyásolásának mechanizmusa szerint (lásd 1. táblázat). Reprezentációs vélemény-nyilvánítási csatornákon végbemenő cselekvésekről beszélünk, amikor a vélemények a liberális demokráciákban elérhető formális intézményeken keresztül fejeződnek ki. Ilyen például a választáson való részvétel, amikor az emberek a szavazatukkal meghatározzák, melyik párt kormányozzon, de a politikusok döntéseire közvetlenül nem gyakorolnak hatást. Ezzel szemben az extra-reprezentációs cselekvéseknél nem jelentkeznek ilyen hivatali, intézményi közvetítők. Az emberek a tüntetésekkel közvetlenül befolyásolják a politikai döntéshozókat, a piaci szereplőket, vagy a médiát és a közvéleményt. A második dimenzió Hirschman kivonulás és tiltakozás megkülönböztetésén alapul. Hirschman (1995[1970]) szerint, a fogyasztó kétféleképpen reagálhat, ha azt tapasztalja, hogy az általa kedvelt termék minősége romlik: kivonul vagy tiltakozik. Vagyis a helyettesítő jószágok közül egy másik terméket kezd el fogyasztani (kivonul), vagy pedig megpróbálja a szervezetet rávenni, hogy javítsa a jószág minőségén (tiltakozik).³

Hirschman a jószág minőségjavításának két mechanizmusát írja le, melyek között jelentős különbségeket fedezhetünk fel (Hirschman 1995: 23–27, Teorell és munkatársai 2007: 342). A kivonulás anonim módon történik, vagyis az egyén a véleményét, értékeit, preferenciáit nem teszi nyilvánossá, a döntés mögött húzódoó motivációk nem válnak explicitté. Ebből fakadóan a hatalom számára ezek a jelzések meglehetősen homályosak, az indokok, érvek rejtve maradnak, csupán az válik világossá, hogy az emberek a tevékenységét támogatják vagy ellenzik.

A kivonulás-jellegű mechanizmus további jellemvonása az önszabályozó jelleg. A szavazás önszabályozó jellege érvényesül, amikor a szavazatok aggregálásának módja meghatározza, melyik párt kerül be a parlamentbe, vagy kerül hatalomra.

Teorell és munkatársai (2007) a tüntetésen való részvételt az extra-reprezentációs, tiltakozás (tiltakozás-jellegű) mezőbe helyezik el (1. táblázat). Tehát a tüntetésen való részvétel közvetítők nélkül, direkt módon pró-

3 „Ha egy vállalat fogyasztói vagy egy szervezet tagjai - kivonulás helyett - tiltakozáshoz folyamodnak, akkor ez azt jelenti, hogy megpróbálják megváltoztatni a kérdéses vállalat vagy szervezet tevékenységét, célkitűzéseit és kibocsátását. ... tiltakozásról beszélünk minden olyan esetben, amikor az érintettek nem menekülni igyekeznek kellemetlen helyzetükből, hanem [...] megpróbálják megváltoztatni a körülményeket.” (Hirschman 1995: 37)

bálja befolyásolni a hatalmat, illetve annak döntéseit. A résztvevők motivációi és érvei explicitek, így a hatalom egy világos visszajelzést és kritikát kap, ami nem egyszerűsíthető le a hatalom döntéseinek támogatása és ellenzése dichotómiára. A tiltakozás-jellegű mechanizmusnak nincs önszabályozó jellege, hiszen a politikusok döntései a tiltakozás erejétől, nagyságától, az érvektől, valamint a döntéshozók helyzetértékelésétől függhetnek.

A definíció szerint a tüntetésen való részvételt politikai cselekvésnek tekintjük, ha a cselekvéssel – politikai, gazdasági, más szervezeti – hatalom döntését akarják befolyásolni. Bár Teorell és szerzőtársai egyértelmű célja volt, hogy a nemzetközi összehasonlító vizsgálatok számára nyújtsanak elméleti segítséget az adatok értelmezéséhez, mégis, az ESS kutatások eredményeinek interpretálásához ez a definíció túl szűknek bizonyul. Ugyanis politikai cselekvésnek tekinthető az is, ha valaki olyan demonstráción vesz részt, amelynek célja nem egy konkrét döntés befolyásolása, hanem a társadalomban uralkodó értékrend megváltoztatása (pl. Budapest Pride, Élet Menete). Ennek megfelelően javasoljuk a Teorell-féle definíció kiegészítését az alábbiak szerint: A tüntetésen való részvételt politikai cselekvésnek tekintjük, ami valamely döntés közvetlen befolyásolására irányul, függetlenül attól, hogy a döntést az állam, vagy annak valamely szerve, vagy más szereplő, például vállalkozás, egyház, média hozza meg, továbbá, ha a cselekvés a közvélemény befolyásolására irányul. Másként fogalmazva a tüntetésen való részvétel a politikai döntések és a közvélemény befolyásolásának eszköze.

Ezen a ponton összeér a politikai szociológia és a mozgalomkutatás fogalomhasználata, hiszen a tüntetés a társadalmi mozgalmak egyik leggyakrabban használt eszköze a társadalmi környezet befolyásolására (Rucht–Neidhardt 2002: 9, Koopmans 1995: 10), ami társadalmi problémákra, elégedetlenségekre reagál (Dalton és társai 2009: 6). Szabó Máté (2007) hangsúlyozza, hogy a közügyeket befolyásolni kívánó szereplők közül a pártok hatalma a szavazatokon, a szakszervezeteké az alkudozáson, a társadalmi mozgalmak hatalma pedig a mobilizáción nyugszik. A társadalmi mozgalmaknak és a civil szervezeteknek fontos feladatuk, hogy meggyőzzék támogatóikat, vegyenek részt a tiltakozásban.

1. táblázat. A politikai részvételi formák tipológiája⁴

		Vélemény-nyilvánítás csatornája	
		reprezentációs	extra-reprezentációs
Döntések befolyásolásának mechanizmusa	kivonulásalapú	szavazás	politikai fogyasztás (pl. bojkott)
	tiltakozásalapú	pártaktivitás	protest aktivitás

A POLITIKAI ELÉGEDETLENSÉG TÍPUSAI ÉS A TILTAKOZÁS

A mozgalmakról szóló elméleti munkák közül az elégedetlenség talán legpontosabb fogalmi elemzését Maurice Pinard adta (2011), amikor megkülönböztette a depriváció objektív állapotát (objective deprivation) és a szubjektíven érzelt sérelmeket (grievance). A depriváció a társadalmi struktúrában elfoglalt helyre és az előnytelen életkörülményekre, míg a sérelmek a jelenlegi vagy megelőlegezett feltételekkel, szituációkkal kapcsolatban megjelenő elégedetlenség érzésére utal (Pinard 2011: 5). Az elégedetlenség ugyanakkor az élet különböző aspektusaira irányulhat, a személyes életet érintő politikai döntésektől (pl. egy gyárbezárás) a környezet megvédéséig (pl. egy gyár megnyitása). Jelen cikkünkben kizárólag a politikai rendszerről alkotott vé-

⁴ Teorell és munkatársaitól (2007: 341) átvett táblázat. Az eredeti táblázat egy harmadik dimenzió szerinti bontást is tartalmaz, melyet most nem közlünk.

lekedések és a tüntetésen való részvétel közötti kapcsolatra koncentrálnunk, amihez a politikai elégedetlenség fogalmát fogjuk használni.

A politikai rendszerhez való viszonyulás kapcsán Linde és Ekman (2003) megkülönbözteti a politikai rendszer egy absztraktabb és egy konkrétabb szintjét. Ezek szerint különbséget kell tennünk a rendszer alapját jelentő alapelvekről és a rendszer működéséről szóló vélekedések között. Az előbbi az európai kultúrában a demokratikus elveket, a demokrácia ideáját, vagy a kormányzás legmegfelelőbb formáját jelenti (Linde–Ekman 2003: 395), az utóbbi pedig a demokrácia működésével kapcsolatos értékeléseket tartalmazza. A rendszerhez való viszonyulásnak tehát két fajtájáról beszélhetünk: értékelhetjük egyfelől a rendszer alapelveit, a demokratikus alapelveket, alapértékeket, másfelől pedig a rendszer működését, illetve a konkrétan biztosított szolgáltatásokat, javakat. Az első esetben olyan elvont, absztrakt értékekről beszélünk, mint a szólásszabadság vagy más politikai és szabadságjogok. A második esetben pedig az egyének vagy állampolgárok számára kézzelfoghatóbb közjavakról, közszolgáltatásokról van szó.

Az eddigieket összefoglalva azt mondhatjuk, hogy az elégedetlenség három típusát különböztethetjük meg: (1) relatív depriváció, (2) kormány teljesítményével, egyes döntéseivel való elégedetlenség, (3) rendszer alapelveinek megvalósulásával való elégedetlenség. Ezek közül a politikai elégedetlenség fogalma kizárólag a második két típusra vonatkozik, tehát a rendszer alapelveivel és a rendszer teljesítményével való elégedetlenségekre.

Kérdés azonban, hogy az elégedetlenség milyen módon játszik szerepet a részvétel magyarázatában. Úgy véljük, az elégedetlenség kétféle formában, közvetlen vagy közvetett módon kapcsolódhat a részvételhez. Az elégedetlenség és a politikai részvétel közötti kapcsolat értelmezése nem jelenthet problémát akkor, ha az elégedetlenségnek és a politikai cselekvésnek ugyanaz a tárgya. Ahogy Dalton és munkatársai (2009) fogalmaznak, a tüntetés nem más, mint a társadalmi problémákra és az elégedetlenségre adott válaszreakció. Például a közoktatás minőségével való elégedetlenség és az oktatási reform bevezetése melletti tüntetésen való részvétel között a kapcsolat nyilvánvalónak tűnik. Az elégedetlenség érzése más tényezőkkel (pl. személyes mobilizáció, vállalható költségek) együtt a részvétel irányába vezetik az egyént (Pinard 2011: 64). Az elégedetlenség többek között a vágyakkal, az érzelmekkel, a részvétel hasznaival és költségeivel együtt közvetlen motivációt jelent a részvételre.

Előfordulhat azonban, hogy az elégedetlenség nem konkrét esetekre, ügyekre vonatkozik, hanem általános elvekkel, értékekkel kapcsolatos. Például az általános demokratikus elvek teljesülésével való elégedetlenség esetén az elégedetlenség és a részvétel közti kapcsolat indirekt. Ebben az esetben az elégedetlenség feltehetően nem közvetlenül gyakorol hatást a tüntetésen való részvételre, hanem valamely közvetítő mechanizmuson keresztül. Úgy véljük, hogy az ilyen absztrakt elvekkel, értékekkel való elégedetlenség egy olyan személyes állapotot hoz létre, ami hajlamossá teszi az egyént, hogy konkrét ügyekben (felsőoktatás, egészségügy, környezetvédelem, melegek jogai stb.) sikeresen mobilizálható legyen és részt vegyen a politikai cselekvések

ben. Hasonlóképpen vélekednek Farah és munkatársai (1979),⁵ illetve Quaranta (2015)⁶ is, habár érvelésüket kevésbé teszik explicitté.

Az elégedetlenség tehát egyrészt jelenthet közvetlen motivációt a politikai részvételre, de elképzelhető egy közvetett kapcsolat is, amikor az elégedetlenség egy felkészültségi állapotot hoz létre, ami egyfajta hajlamot jelent a politikai részvételre és könnyebbé teszi a mobilizációt, a bevonódást.

Az elméleti irodalomban többen érvelnek amellett, hogy az elégedetlenség nélkülözhetetlen a mozgalmi tevékenységben való részvételhez⁷ (Gurr 1970, Rucht–Neidhardt 2002, Opp 2009, Pinard 2013, Quaranta 2015). Az elméleti megfontolásokat az empirikus kutatások is megerősítették. Az egyik legkorábbi összehasonlító kutatás, a *Five Nation* felmérés eredményei szerint a kormányzat teljesítményével való elégedetlenség erőteljesen növeli a protest potenciált (Farah et al. 1979). Ezt az összefüggést más kutatások is megerősítették (Catterberg 2003, Finkel–Muller–Opp 1989, Harrebye and Ejrnæs 2013, Muller–Opp 1986). Muller, Dietz és Finkel (1991) Peruban végzett kutatásukban külön vizsgálták a kormányzat teljesítményével való elégedetlenség és a demokratikus rendszer alapelveivel való elégedettség (az ő fogalomhasználatukban rendszertől való elidegenedés) hatását a részvételre. Eredményeik szerint a kormánnyal való elégedetlenségnek nagyobb a szerepe a részvételben, mint az alapelvek teljesülésével való elégedetlenségnek.

A tüntetésen való részvétellel kapcsolatban a politikai elégedetlenség különböző fajtái közül talán a legkevésébbet a demokratikus alapelvekkel foglalkoztak. A kevés számú kutatási eredmény szerint azonban úgy tűnik, hogy a demokratikus alapelvekhez való viszony és a tüntetésen való részvétel közötti kapcsolat gyenge (Muller–Dietz–Finkel 1991, Christensen 2016). Mindkét kutatás eredményei azt mutatják, hogy a demokráciával való elégedetlenségnek nagyobb a hatása a tüntetésen való részvételre, ha kiegészül az egyén saját politikai cselekvésének hatékonyságába vetett hitével. Az eddigi kutatások tehát vagy az elégedetlenségnek csupán az egyik fajtájára koncentráltak, vagy a vizsgálat csak egyetlen országra terjedt ki.

Jelen munkánkban, amelyben 25 európai országot összehasonlító elemzésünket mutatjuk be, kitérünk az állam által biztosított szolgáltatásokkal való elégedetlenség és a demokratikus működéssel való elégedetlenség szerepére. Vizsgáljuk, hogy a tüntetésen való részvételi hajlam magyarázatában szerepet kapnak-e az állam által biztosított jószágokkal való elégedetlenség mellett a demokratikus elvek teljesülésével való elégedetlenségek is.

Az ESS 6. hullámának kutatási koncepciója, a kutatást megalapozó elmélet szerint a liberális demokrácia két dimenzióját különböztethetjük meg: a választási folyamat és a liberális értékek dimenzióit (Ferrin–Kriesi 2016, Kriesi–Saris–Moncagatta 2016). A választási folyamat dimenziója a választási rendszerrel kapcsolatos alapelveket, értékeket tartalmazza. Olyan tényezők tartoznak ide, mint például a választások szabad és igazságos lebonyolításának, a kormány leválthatóságának, a kormány szabad bírálatának az elvei. Ezek az elvek biztosítják a választások demokratikus előkészületeinek és lebonyolításának feltételeit. A második dimenzió

5 „the way in which people evaluate the political system will affect their propensity to act in the political sphere.” (433.o.)

6 Quaranta szakirodalmi interpretációja szerint a demokráciával való elégedetlenség egyfajta motivációt jelent a politikai részvételre, de sajnos nem fejt ki a lehetséges mechanizmust.

7 Bár ezekben az irodalmakban keverednek a depriváció és a sérelem tényezői.

a liberális alapértékeket tartalmazza, és olyan értékek tartoznak ide, mint a média szabadsága, a kisebbségek szabadsága és a törvény előtti egyenlőség. „Ezek az alapelvek garantálják az állampolgárok számára az alapvető állampolgári jogokat, és az állami hatalom korlátozását” (Hernández 2016: 46). Tanulmányunk empirikus részében a Kriesi által vezetett kutatócsoport elméleteire alapozva a demokratikus alapelvek két dimenzióját különböztetjük majd meg: a választási és a liberális értékek dimenzióit. Ezen értékek teljesülésével, megvalósulásával való elégedetlenséggel azonosítjuk a rendszer alapelveivel való elégedetlenség Linde és Ekman (2003) által javasolt fogalmát. Az emberek elégedetlenek lehetnek a választási rendszer működéséhez kapcsolódó értékekkel, mint például a választási rendszer igazságosságával, vagy a kormány leválthatóságával. Ugyanakkor elégedetlenek lehetnek azzal is, ahogyan a mediaszabadság, a kisebbségek jogai vagy más alapjogok érvényesülnek. Ezek az elégedetlenségek mind a modern liberális demokráciák alapértékeihez kapcsolódnak.

A politikai cselekvés fenti értelmezése és az elégedetlenségekről mondottak segítenek a tüntetések politikai rendszerben betöltött szerepének vizsgálatában. Ha a politikai részvétel a döntések befolyásolását célozza, akkor a tüntetések és tágabban a politikai tiltakozások a társadalomban felmerülő szükségletekről, vágyakról és úgynevezett érdekekről informálják a politikai döntéshozókat (lásd. pl.: Verba–Schlozman–Brady 1995, Schlozman–Verba–Brady 2012). Gondoljunk arra, hogy Teorell és munkatársai (2007) szerint a tüntetésen való részvétel esetén a résztvevők preferenciái explicitek, így elvileg azok könnyen „olvashatóak” a döntéshozók számára. A különböző típusú elégedetlenségek vizsgálata megmutatja majd, hogy a modern európai demokráciák esetén a tüntetések milyen típusú igényekről, problémákról informálhatják a hatalmat. Mivel az elégedetlenség egyfelől közvetlenül, ugyanakkor közvetett módon is képes befolyásolni a részvételt, ezért az elégedetlenség és a részvétel kapcsolatának értelmezésénél erre a különbségre külön ki kell majd térjünk.

HIPOTÉZISEK

Az ESS 6. hullámának kérdőíve az állandó blokkok mellett egy új, változó blokkot is tartalmazott, amelynek kérdései a demokráciára, a demokrácia különböző elemeiről kialakult válaszadói elképzelésekre vonatkoztak. Az előző részekben bemutatott elméleti és empirikus irodalom alapján az állam által biztosított javakkal való elégedetlenség és a tüntetésen való részvétel közötti kapcsolatról a következő hipotéziseket fogalmazzuk meg:

H1.1: A gazdaság teljesítményével való elégedetlenség növeli a tüntetésen való részvételi hajlam esélyét.

H1.2: Az állam által biztosított javak minőségével való elégedetlenség növeli a tüntetésen való részvételi hajlam esélyét.

H1.2A: Az oktatás minőségével való elégedetlenség növeli a tüntetésen való részvételi hajlam esélyét.

H1.2B: Az egészségügy minőségével való elégedetlenség növeli a tüntetésen való részvételi hajlam esélyét.

Ugyanakkor a Kriesi és munkatársai által kialakított kutatási program komplex és kidolgozott demokráciaképét használva a korábbiakhoz képest egy lényegesen összetettebb vizsgálatra is képesek vagyunk, hiszen elemezni tudjuk a demokráciával való elégedetlenség és a politikai részvétel közötti összefüggést is. A demokrácia különböző elemeinek teljesülésével való elégedetlenséggel kapcsolatban a következő hipotéziseket fogalmazzuk meg:

H2.1: A liberális elemek teljesülésével való elégedetlenség növeli a tüntetésen való részvételi hajlam esélyét.

H2.2: A választási elemek teljesülésével való elégedetlenség növeli a tüntetésen való részvételi hajlam esélyét.

AZ ADATOK BEMUTATÁSA ÉS MÓDSZEREK

Az elemzéshez az ESS 6. hullámából 25 ország⁸ 45524 válaszadójának adatait használtuk fel. A következőkben bemutatjuk az elemzésben szereplő változókat illetve azok kialakításának módszerét.

Tüntetési részvételre való hajlam

Függő változónkat a következő kérdéssel mértünk: „Az elmúlt 12 hónap során előfordult-e, hogy részt vett törvényes, nyilvános felvonuláson?”⁹ A magyar és az angol nyelvű kérdés némileg eltér egymástól, azonban a kérdés felvezető szövege és a más részvételi formák felsorolása félreérthetlenné teszi a kontextust. A kérdés környezetéből következik, hogy a felvonulás egyértelműen politikai tiltakozásra, tüntetésre vonatkozik. Úgy véljük tehát, hogy mindezek mellett, és a nem szerencsés fordítás ellenére a célváltozónk minden országban megközelítőleg azonos jelentéssel bír.¹⁰

Keresztszeti vizsgálat lévén, felmerül a kérdés, hogy lehetséges-e az egyén múltbéli cselekvését jelenbeli tulajdonságaival összefüggésbe hozni, magyarázni? Egy ilyen jellegű magyarázat mindenképpen ellentmondana az oksági viszonyról szóló alapvető elképzeléseinknek. Mivel a múltbéli cselekvések összevetése jelenbeli vélekedésekkel komoly bizonytalanságot és inkonzisztenciát okozhat a regressziós modelleknél (Susánszky 2017), ezért a függő változót majd úgy interpretáljuk, mint tüntetési részvételre való hajlandóságot, nem pedig aktuális részvételt, cselekvést. Ezt az interpretációs lehetőséget megerősítik korábbi empirikus eredmények is, hiszen longitudinális vizsgálatokból jól ismert, hogy azok, akik korábban részt vettek tüntetésen, nagy eséllyel vesznek részt később is ilyen tiltakozó akciókban (Quintelier–Blais 2015). Mindezek alapján úgy véljük, a lehető legkisebb hibát akkor követjük el az adatok értelmezésénél, ha részvételi hajlandóságról és nem pedig aktuális részvételről beszélünk.

Politikai elégedetlenség

A magyarázó változóink a politikai elégedetlenség különböző típusait fedik le: a politikai rendszer alapelveivel és a rendszer teljesítményével való elégedetlenségeket. A kérdőív kitöltésekor a válaszadók összesen kétszer 15 állítást értékelték egy 11 fokú Likert skálán a demokratikus értékekkel kapcsolatban annak alapján, hogy ezek mennyire fontosak számukra és mennyire látják megvalósulásukat a saját országukban. Ilyen item-pár volt például a következő is:

Fontosság: „Kérem, mondja meg, hogy mennyire tartja általában véve fontosnak a demokráciához, hogy szabad és tisztességes országos választásokat tartsanak?”

8 A vizsgálat összesen 29 országra terjedt ki, az elemzésből kihagytuk: Albániát, Izraelt, Koszovót és Oroszországot, mert ezek az országok vagy nem tartoznak szorosan Európához, vagy a demokratikus berendezkedésük megkérdőjelezhető.

9 „During the last 12 month have you taken part in a lawful public demonstration?”

10 Hozzá kell tennünk azonban, hogy a fordítás ellenőrzését csak néhány esetben tudjuk elvégezni, például a szlovák, finn, vagy litván nyelvekhez érdemi hozzáférésünk nincs.

Megvalósulás: „Milyen mértékben gondolja úgy, hogy a következő állítások jellemzőek Magyarországra? Az országos választások Magyarországon szabadok és tisztességesek.”

A demokratikus alapértékekkel való elégedetlenség mérésére az item-párok különbségéből (fontosság-megvalósulás) új változókat képeztünk, melyeket úgy interpretálhatunk, mint a vágyott állapothoz képest a megvalósulás szubjektív értékelését. Ez pedig nem más, mint a legitimitási deficit észlelt mértéke (Kriesi 2013: 615), vagy másként az alapértékekkel való elégedetlenség mértéke (Ferrin és Kriesi 2016: 14). A mutató-10 és +10 között vehet fel értéket, ha a válaszadó elégedett az adott elv megvalósulásával az országában, a mutató negatív szám vagy nulla, és pozitív szám, ha elégedetlen.

A skálák kialakításánál Kriesi, Saris és Moncagatta (2016) Mokken-skála elemzését vettük alapul, akik vizsgálták az egyes dimenziók skálázhatóságát és megállapították a skála itemjeinek fontossági sorrendjét. Azért, hogy a válaszhiányok ne okozzanak nagyobb torzulást, mind a két dimenzióból (választási és liberális) kiválasztottuk az első három legfontosabb itemet és csak ezeket használtuk fel a skálák megalkotásához.¹¹

A választási rendszer dimenziója a következő tényezőkből áll össze: (1) szabad és tisztességes országos választások; (2) a kormány megindokolja a döntéseit a szavazóinak; (3) a kormánypártokat büntessék meg a választásokon, amennyiben rosszul végezték a munkájukat. A liberális dimenzióhoz pedig a következő itemeket használtuk: (1) a bíróságok mindenkit egyenlően kezeljenek; (2) a média megbízható információt nyújtson az állampolgárok számára azért, hogy megítéljék a kormányt; (3) védjék a kisebbségek jogait.

A fenti két dimenzió hat változójánál az adathiányokat iterációs becslési technikával imputáltuk.¹² A két skála (fontosság, megvalósulás) kivonása után a választási és a liberális dimenzióhoz tartozó három-három változót átlagoltuk, majd a különbségek átlagait országonként centráltuk. Így olyan mutatókat kaptunk, melyek működése országonként összehasonlíthatóvá válik, az eltérő skálaléptékeket kiegyenlítettük (Gellman–Hill 2006). Egy egységnyi növekedés az elégedetlenség skálán minden országban ugyanazt a relatív elmozdulást jelenti.¹³

A rendszer teljesítményét három itemmel operacionalizáltuk: a gazdasági teljesítménnyel és az állam által biztosított javak: oktatás és egészségügy minőségével való elégedetlenséggel.

Kontrollváltozók

Kontrollváltozóként használtuk a nem, az iskolai végzettség és a lakóhely mellett a kormánnyal való elégedettséget is. Ahogyan arra Anderson és Guillory (1997) rámutatott, a demokráciával való elégedettség szorosan összefügg a kormány támogatásával, ezért indokoltnak tűnt a kormánnyal kapcsolatos attitűdök kontroll alatt tartása az elemzések során. Kontrollváltozóként használtuk továbbá a bal-jobb ideológiai álláspontra vonatkozó változót is, mivel a tüntetésen való részvétel kapcsán többen kimutatták már a baloldali ideológiai

11 A liberális dimenziónál a második legfontosabb értéket („a bíróságok megakadályozhassák, hogy a kormány túllépje a hatáskörét?”) csak általában kérdezték, a saját országban való megvalósulást nem. Ezért ezt az itemet kihagytuk és a negyedik legfontosabbat vettük be az indexbe.

12 Az adat imputálást a „mice” 2.46.0 R csomaggal végeztük. <https://cran.r-project.org/web/packages/mice/index.html>

13 Egy 0–10 (elégedett- elégedetlen) skálán egy 5-ös válasz mást jelent egy olyan környezetben, ahol a válaszok átlaga 8 és mást, ahol az átlag 3. A mutató centrálásával az eltérő környezetben mért értékek összehasonlíthatóvá válnak.

meggyőződések fontosságát (pl. Meer, Deth, Scheepers 2009). A lineáris hatás mellett érdemes lehet az ideológiai orientációk nem-lineáris hatását is kontroll alatt tartani, ezért a változó négyzetes tagját is szerepeltetjük a modellekben.

További kontrollváltozóként alkalmaztuk a demokrácia két dimenziójának fontosságát mérő mutatót. Felhasználtuk tehát az item-párok azon felét, ami az adott demokratikus alapérték általános fontosságára kérdez rá. Az egyes dimenziók (választási és liberális) fontosságából országonként átlagokat számítottunk, majd centráltuk azokat.

Régi és stabil eredménynek számít a politikai szociológiában, hogy a politikai cselekvések magyarázatában az egyik legnagyobb magyarázóerővel bíró faktor a politika iránti érdeklődés (Verba–Schlozman–Brady 1995). Ezért a politikai érdeklődést kétértékű, dummy (nem érdeklődik, érdeklődik) formájában szerepeltettük a modellben kontrollváltozóként.

Az elégedetlenségek különböző típusait mérő 11 fokú skálákat, a bal–jobb ideológiai skálákat és az életkort szintén országonként külön centráltuk. A változók átlaga 0, szórása pedig 0,514. Így valamelyest kezelni tudtuk a bal–jobb ideológiai meggyőződések országonként eltérő jelentését, valamint az országok eltérő korösszetételét.¹⁵

Mivel a függő változó egy 0–1-re kódolt dummy változó (van részvételi hajlama, nincs részvételi hajlama) és az adatok országonként strukturáltak, vagyis a függő változó várható értékei országonként eltérőek, ezért a részvételi hajlam becsléséhez többszintű logisztikus regressziós modelleket használtunk.¹⁶

ELÉGEDETLENSÉGEK EURÓPÁBAN

A különböző típusú elégedettségeket vizsgálva Európában az egyes országok között jelentős különbségeket tapasztalunk (4–8. ábra). Általában elmondható, hogy az európai átlagnál nagyobb mértékű elégedetlenségek vannak a kelet-európai és a dél-európai országokban. Ha az elégedetlenségek struktúráját vizsgáljuk, azt tapasztaljuk, hogy általában a gazdaság állapotával való elégedetlenség a legnagyobb, ezt követi az egészségügygel, végül pedig az oktatással való elégedetlenség (4–6. ábra). Van azonban néhány ország, ami nem ezt a mintázatot követi: Németországban, Norvégiában, Svédországban és Lengyelországban nem a gazdasággal való elégedetlenség áll az első helyen. Továbbá néhány nyugat-európai, dél-európai országban és Szlovéniában az oktatással való elégedetlenség magasabb, mint az egészségügygel való elégedetlenség.¹⁷

A kelet-európai országok közül az európai átlag alatti elégedetlenséggel rendelkezik Lengyelország és Észtország (gazdaság), Csehország és Észtország (oktatás), Csehország és Szlovénia (egészségügy). A legkevésbé elégedetlen országok közé tartoznak a skandináv államok, Svájc és Belgium.

A rendszer alapelveivel való elégedetlenségek és az állami szolgáltatásokkal való elégedetlenségek na-

14 A változók centrálásánál Gelman és Hill (2006) érvelését követve a szórás kétszeresével osztottunk.

15 A változók kialakítását összefoglaló táblázatot lásd az appendixben.

16 Az elemzést az R programnyelv lme4 csomagjával végeztük (Bates és mtsai 2015).

17 Ezek az országok: Belgium, Németország, Franciaország, Nagy-Britannia, Hollandia, Spanyolország, Svédország, Olaszország, Svájc, Szlovénia.

gyon hasonló mintázatot mutatnak. A liberális és a választási dimenziók minimuma és maximuma nagyságrendileg azonos, 1 és 5.5 pont körül alakulnak. Kelet-európai és dél-európai országokban a választási és a liberális dimenziókkal való elégedetlenségek magasabbak, mint a skandináv és a nyugat-európai államokban. A rendszer alapelveivel való elégedetlenség két dimenziójának európai átlaga körülbelül egyenlő (liberális dimenzió 3.4, választási dimenzió 3.2). Az egyes országokban azonban az elégedetlenségek közötti különbségek mutathatnak nagyobb mértéket is. Kilenc országban az egyik dimenzióval való elégedetlenség több mint fél ponttal magasabb, mint a másik dimenzióval való elégedetlenség.¹⁸ Általában a közép-kelet európai országokban a választási dimenzióval való elégedetlenség magasabb (kivételek alól Szlovákia és Lengyelország), a többi régióban viszont a liberális dimenzióval való elégedetlenség a magasabb (kivételek Olaszország, Nagy-Britannia és Ciprus).

Ezek alapján egyértelmű régiós különbségeket nem állapíthatunk meg, hiszen vannak olyan nyugati államok, ahol viszonylag magas, és vannak olyan közép-kelet európai államok, ahol pedig viszonylag alacsony az állam által biztosított jóságok minőségével való elégedetlenség mértéke. Az elégedetlenségek struktúrájában, valamint a rendszer alapelveivel való elégedetlenség területén is vannak olyan országok, amik a régió többi országától eltérő mintázathoz illeszkednek inkább.

Magyarországot vizsgálva azt láthatjuk, hogy az állami szolgáltatásokkal való elégedetlenségek átlagai rendre az európai átlag fölöttiek. Továbbá a választási rendszerhez kapcsolódó alapértékek teljesülésével elégedetlenebbek az emberek, mint a liberális értékek teljesülésével.

A REGRESSZIÓS MODELLEK EREDMÉNYEI

A tüntetéseken való részvételi hajlam esélyét a teljes populációra (vizsgált 25 ország) és az egyes országokra vonatkozóan többszintű regressziós modellek alkalmazásával becsültük. A modellépítést két lépésben végeztük el. Az első modellben minden vizsgált változót szerepeltettünk (2. táblázat). Az eredmények szerint a demokratikus alapelvek közül csak a liberális dimenzió értékeinek teljesülésével való elégedetlenség, és az oktatás minőségével való elégedetlenség játszanak szerepet a tüntetésen való részvételi hajlam magyarázatában. Egy egységnyi (azaz két szórásnyi) növekedés a liberális elvek teljesülésével való elégedetlenség skálán 1.07-szeresével növeli a tüntetésen való részvételi hajlam esélyét.

18 Svájc, Dánia, Franciaország, Svédország, Portugália, Spanyolország, Ciprus, Csehország, Észtország és Bulgária

2. táblázat. Modell eredmények

	Referencia- Üres modell	Model I	Model II (végső modell)	
	OR	OR	OR	Z érték
Intercept	0,05***	0,02***	0,02***	-23,08
Liberális dimenzió (elégedetlenség)		1,42***	1,43***	8,09
Választási dimenzió (elégedetlenség)		0,94	---	---
Oktatással való elégedetlenség		1,09+	1,10*	2,37
Egészségüggyel való elégedetlenség		1,06	---	---
Gazdaság helyzetével való elégedetlenség		1,00	---	---
Kontroll változók				
Liberális dimenzió (fontosság)		1,06	---	---
Választási dimenzió (fontosság)		1,20**	1,19*	3,76
Kormánnyal való elégedetlenség		1,14**	1,14**	3,10
Politikai érdeklődés		2,26***	2,25***	18,41
Ideológiai orientáció (bal–jobb)		0,7***	0,7***	-17,73
Ideológiai orientáció négyzet		1,07***	1,07***	4,87
Nem (férfi)		1,22***	1,22***	5,10
Életkor		0,74***	0,74***	-13,58
Iskolai végzettség (középfok) ref: alacsony		1,13*	1,14*	2,37
Iskolai végzettség (magasabb) ref: alacsony		1,63***	1,65***	9,11
Lakhely (kisváros) ref: falu		1,34***	1,34***	6,14
Lakhely (külváros) ref: falu		1,53***	1,55***	6,56
Lakhely (nagyváros) ref: falu		1,68***	1,72***	9,95
Ország szintű hatás (MOR)	2,01	2,03	2,02	
AIC	23188,5	18857,8	18967,4	
BIC	23206,0	19028,1	19103,8	
logLik	-11592,3	-9408,9	-9467,7	
N (Ország)	45524 (25)	36852 (25)	37140 (25)	

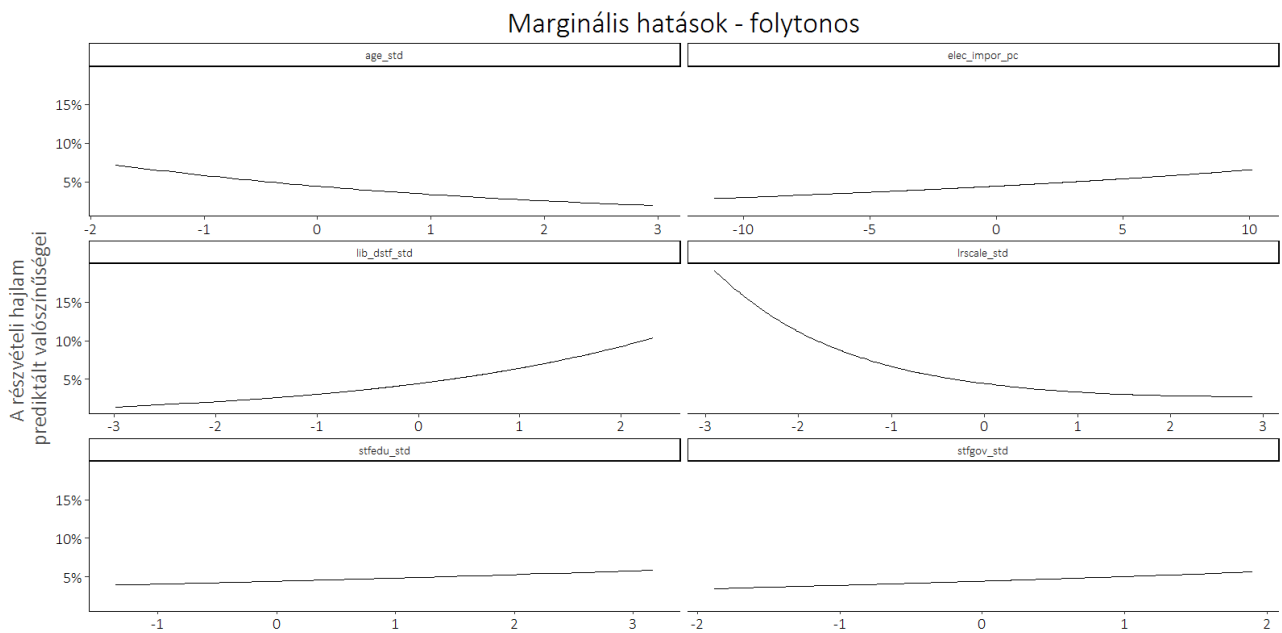
+ $p < 0.1$, * $p < 0.05$, ** $p < 0.01$, *** $p < 0.001$

A választási dimenzióval, az egészségügy minőségével valamint a gazdaság teljesítményével való elégedetlenségeknek nincs szignifikáns hatása a függő változóra. Az alapértékek egyes dimenzióinak fontosságát vizsgálva megállapítható, hogy demokrácia formális rendszerének fontossága (választási dimenzió) növeli a részvételi hajlam esélyét, a liberális elvek fontossága viszont nem mutat szignifikáns összefüggést a tüntetésen való részvétellel.

A második modellben csak a szignifikáns tényezőket szerepeltettük (2. táblázat). Ebben a végső modellben az egyes magyarázó változók együtthatói az előző modellhez képest lényegében nem változtak, ami a modell stabilitására és az elhagyott változók többi változóra gyakorolt hatásának lényegteleniségére utal. A bemutatott összefüggések fennállnak a demográfiai tényezők, valamint az ideológiai beállítódás, a politika iránti érdeklődés és a kormánnyal való elégedetlenség kontroll alatt tartása mellett is. A bal–jobb ideológiai tengelyen mért ideológiai beállítódás és annak négyzetes tagja egyaránt szignifikáns összefüggést mutat a függő változóval. Minél markánsabb baloldali orientációval rendelkezik valaki, annál nagyobb a részvételi hajlam esélye, mivel azonban a négyzetes tag is szignifikáns, így azt mondhatjuk, hogy az összefüggés U alakhoz hasonlít. Vagyis a

1. ábra. Marginális hatások

Modell II. életkor, választási dimenzióval való elégedetlenség, liberális dimenzióval való elégedetlenség, bal-jobb orientáció, oktatással való elégedetlenség, kormánnyal való elégedetlenség

markánsan jobboldali beállítódásúak valamivel nagyobb eséllyel hajlamosak a részvételre, mint a mérsékelték.

Modellünkéből kiderül az is, hogy a politika iránti érdeklődés és az ideológiai orientáció a legnagyobb hatású változók, hiszen együttthatóik és a hozzájuk tartozó Z értékek jóval magasabbak, mint a többi változóé.

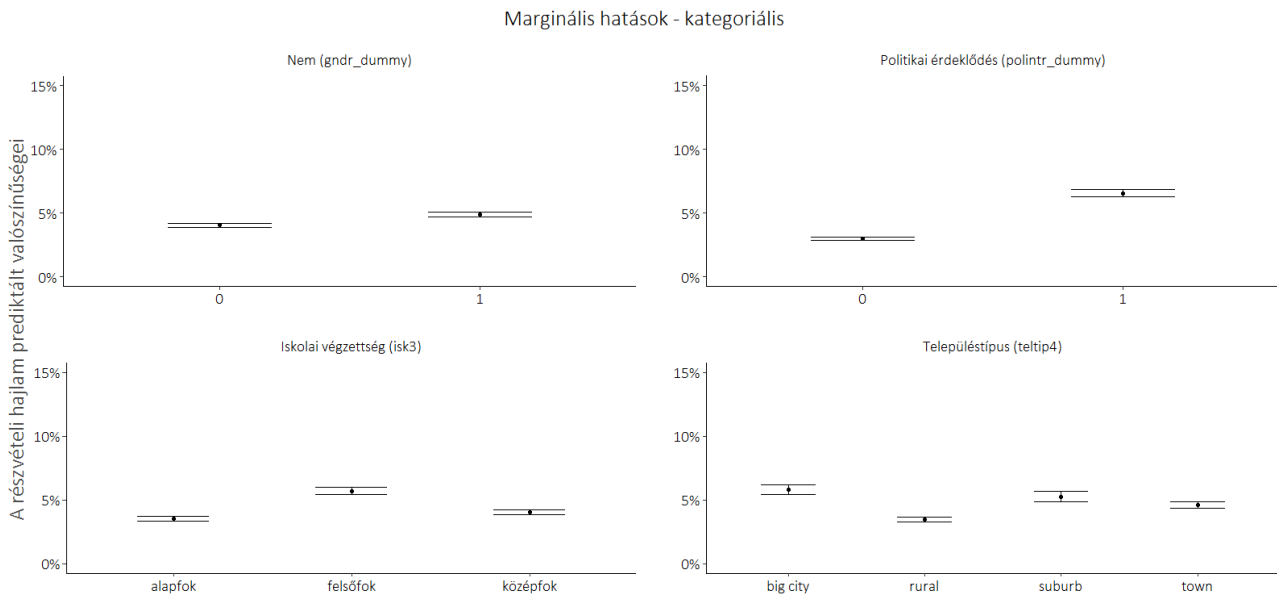
A marginális effekteket¹⁹ vizsgálva, a 1. és 2. ábrákról leolvasható, hogy az egyes változók különböző értékeihez milyen részvételi valószínűségek tartoznak. Például egy baloldali beállítódású ember részvételre való hajlama húsz százalék körüli, míg egy semleges (se nem bal, se nem jobb oldali beállítódású) részvételi valószínűsége mindössze öt százalék. Láthatjuk, hogy a különböző elégedetlenség-típusok közül a demokratikus elvekkel való elégedetlenség szerepe a legnagyobb a részvételi hajlam magyarázatában. Az elégedettekhez képest az elégedetleneknek több mint tíz százalékkal nagyobb a valószínűsége a részvételre.

Ahogy említettük, a többszintű regressziós modellezés lehetőséget teremt az országok közötti különbségek becslésére és elemzésére. A medián ország hatását a Medián Esélyhányados (MOR) mutatja meg (Merlo et al. 2006), aminek nagy előnye, hogy közvetlenül összevethető a többi magyarázó változó esélyhányadosaival.²⁰ Különböző országokból kivesszünk egyén-párokat, megbecsüljük részvételük esélyét és elosztjuk egymással. Az így kapott esélyhányadosokat sorba rendezzük és vesszük a medián értéket, ez lesz a MOR. Értelmezése sem bonyolult: Jelen konkrét modellek esetén, ha valakit véletlenszerűen áthelyezünk egy másik országba, akkor részvételi hajlamának esélye 50%-os valószínűséggel több, mint kétszeresére növekszik. A MOR értéke a második, végső modellben 2,02, ami a többi esélyhányadossal összevetve magasnak számít, hiszen csak a politika iránti érdeklődés tényezője rendelkezik ennél nagyobb együttthatóval. A modellből becsült részvételi szintek

19 Az ábrán a részvételi hajlam a modellből prediktált értékei láthatóak a magyarázó változó értékei szerint, a többi magyarázó változó átlagon való rögzítése mellett. (*Marginal Effects at the Means*)

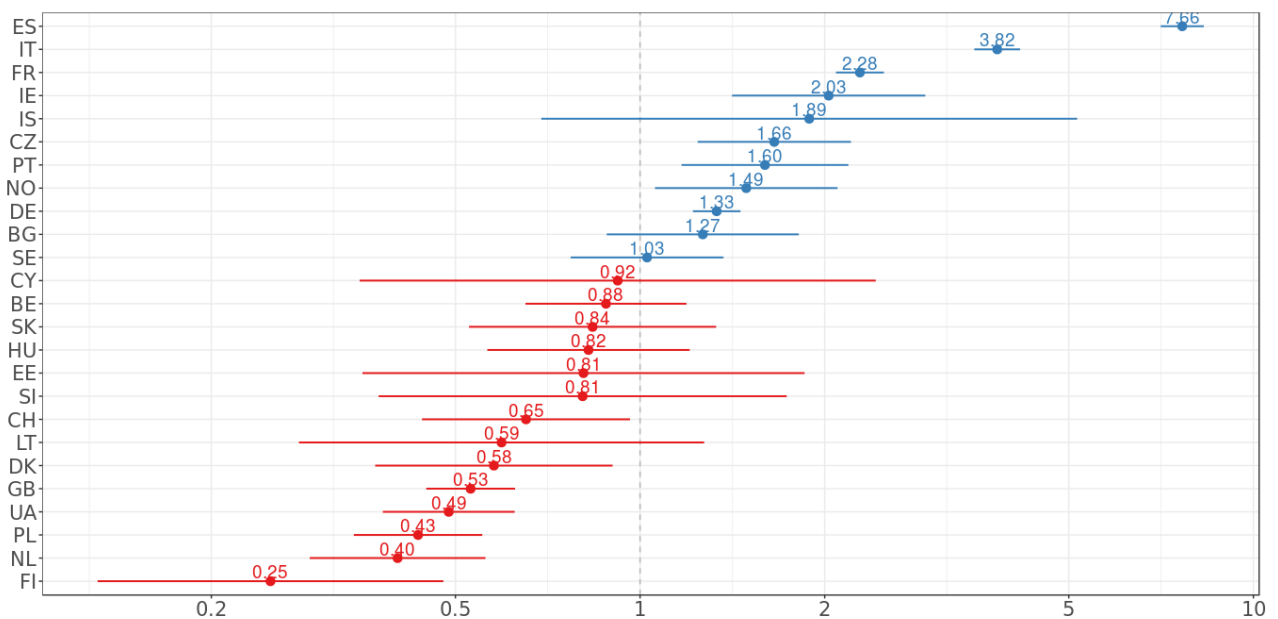
20 A magyar nyelvű irodalomban a MOR mutató használatát szemléletes példán mutatta be Németh és Luksander (2015), a mutató interpretálásához is merítettünk ebből a cikkből ötleteket.

2. ábra. Marginális hatások
Modell II. Nem, Politikai érdeklődés, Iskolai végzettség, Lakóhely

országoként lényeges és szignifikáns eltéréseket mutatnak (random interceptek, 3. ábra). Spanyolországban, Olaszországban és Franciaországban az európai átlagnál több mint kétszer nagyobb a részvételre hajlandóak modell által becsült aránya. A legalacsonyabb becsült értékkel Finnország rendelkezik, ezt követi Ukrajna és Lengyelország. Ezekben az országokban a részvételre hajlandóak aránya kevesebb, mint az európai átlag fele. A modell alapján Magyarországon ezt az arányt szintén alacsonyabbra becsüljük, de a becslés konfidencia intervalluma tartalmazza a teljes populációs (Európa) átlagot. (Tehát a modell alapján úgy tűnik, hogy a magyarországi részvételi hajlam alacsonyabb szintje statisztikailag szignifikánsan nem tér el a teljes sokasági várható értéktől.)

3. ábra. Az egyes országokhoz tartozó random interceptek

KONKLÚZIÓ

A hipotéziseinket vizsgálva úgy tűnik, a választási rendszerhez kapcsolódó alapelvek teljesülésével való elégedetlenség hatását megfogalmazó hipotézisünket (H2.2) el kell vessük. A választási dimenzió értékeinek teljesülésével való elégedetlenségnek önmagában nincs szignifikáns szerepe a függő változó, azaz a tüntetésen való részvételi hajlam magyarázatában. A liberális értékekkel való elégedetlenségek szerepét (H2.1) viszont meg tudjuk erősíteni. A liberális demokrácia elemei szignifikáns összefüggést mutatnak a tüntetésen való részvételi hajlammal. Tehát minél inkább elégedetlen valaki a média szabadságával, a kisebbségi jogokkal és a jogegyenlőséggel, annál nagyobb az esélye, hogy hajlamos a tüntetésen való részvételre. A rendszer teljesítményével való elégedettségről szóló hipotéziseink közül a gazdasági helyzet (H1.1) és az egészségügy állapotával való elégedetlenség (H1.2B) és a részvételi hajlam közötti pozitív kapcsolatot nem tudtuk megerősíteni. Az oktatással való elégedetlenség hatásáról szóló hipotézisünket (H1.2A) viszont az elemzés alapján megerősítettük. A 3. táblázatban összefoglaltuk a hipotézis-vizsgálatok eredményeit. Zölddel jelöltük a megerősített és pirossal az elvetett, meg nem erősített hipotéziseinket.

3. táblázat. Hipotézisek vizsgálatának összefoglalása

Hipotézisek		megerősítve/elvetve
H1.1	A gazdaság teljesítményével való elégedetlenség	elvetve
H1.2A	Az oktatás minőségével való elégedetlenség	megerősítve
H1.2B	Az egészségügy minőségével való elégedetlenség	elvetve
H2.1	A liberális elemek teljesülésével való elégedetlenség	megerősítve
H2.2	A választási elemek teljesülésével való elégedetlenség	elvetve

Az elméleti munkák és a korábbi kutatási tapasztalatok alapján megfogalmazott alapkoncepciónk szerint a rendszer alapelveivel és a rendszer teljesítményével való elégedetlenség növeli a részvételi hajlamot. A modell eredményeit összefoglalva láthatóvá tettük, hogy az összefüggésrendszer valójában komplexebb:

A demokratikus rendszer különböző típusú alapelvei nem azonos módon függenek össze a tüntetésen való részvétellel. A rendszer teljesítményével való elégedetlenségek közül (oktatás, egészségügy, gazdasági helyzet) az oktatással való elégedetlenség pozitívan függ össze a részvételi hajlammal, a másik két tényező esetében azonban nem tudtunk kimutatni szignifikáns hatást.

A két vizsgált alapérték (választási és liberális) közül a liberális alapértékek megvalósulásával való elégedetlenség játszik csak szerepet. Úgy tűnik tehát, hogy a választási rendszer működésével való elégedetlenség nem, de az alapvető állampolgári jogok érvényesülésével és a hatalom ellenőrizhetőségével való elégedetlenség növeli a tüntetésen való részvételi hajlamot. A liberális értékek megvalósulásával való elégedetlenség fontos tényezőnek bizonyult. Nem csak a többi elégedetlenség-típushoz képest, de a kontrollváltozókhoz (politika iránti érdeklődés, ideológiai orientációk) képest is fontos szerepe van a magyarázó modellben.

Kilépve a modell közvetlen interpretációs keretéből, jogosan merülhet fel a kérdés, hogy az eredmények alapján vajon mit is mondhatunk általában az európai demokráciákról? Mivel az állam által biztosított jószágok minőségével való elégedetlenség csak kevésbé játszik szerepet a részvétel magyarázatában, ezért arra következtethetünk, hogy az igények közvetítésének funkciója talán háttérbe szorult. Ugyanakkor a tünteté-

sekre vonatkozó kérdések elnagyoltsága miatt csak óvatosan lehet erre vonatkozó következtetéseket levonni. Nyilvánvaló, hogy egy-egy konkrét tüntetés esetén annak témájának és céljának megfelelően a résztvevők motivációi, preferenciái is változhatnak. Számunkra úgy tűnik továbbá, hogy a tüntetések általában elősegíthetik a demokratikus elvek fennmaradását, azok megerősödését. A résztvevők között nagy arányban vannak olyanok, akik szerint a demokratikus elvek nem a kívánt mértékben vannak jelen társadalmukban. Fontos hozzátenni, hogy ezek szubjektív értékelések, az egyén úgy véli, hogy saját maga számára meghatározott fontosságnál kevésbé valósulnak meg ezek az elvek. Fontos azonban újra elmondani, hogy az elégedetlenség és a részvétel közötti kapcsolat lehet közvetlen, de lehet közvetett is. Egyfelől jelenthet közvetlen motivációt a részvételre, de másfelől elképzelhető az is, hogy közvetett módon először egyfajta általános érzékenységet hoz létre az emberben, ami miatt fogékonyra válik a mozgósítási kísérletekre. Ha a liberális értékek megvalósulásával való elégedetlenségek közvetlen motivációt jelentenek a részvételre, akkor a tüntetéseknek a fent említett demokráciát megerősítő szerepe különösen hangsúlyos, hiszen akkor arról van szó, hogy az emberek azért tüntetnek, hogy például a sajtó- és szólásszabadság sérülése ellen tiltakozzanak. Ha viszont a kapcsolat közvetett, akkor inkább arra következtethetünk, hogy a társadalmi problémákat a demokratikus alapértékek helyreállításáról szóló értelmezési keretben tárgyalják az aktivisták.

További érdekes, vizsgálatra érdemes kérdésnek tartjuk annak vizsgálatát, hogy a demokratikus elvekkel való elégedetlenség mennyiben jelent univerzális motivációkat a részvételre? Az egyes országokban és egyes társadalmi csoportokban (pl. magasan iskolázott és alacsonyan iskolázott) a részvételi hajlam és az elégedetlenségek közötti összefüggések ugyanolyanok? Könnyen elképzelhető, hogy mivel a demokratikus elvek általában az elitek számára fontosabbak, az elégedetlenség szerepe a részvétel magyarázatában az elit csoportok körében magasabb. Az országok közötti különbségek vizsgálatánál pedig felmerül a kérdés, vajon a régebbi és fejlettebb és az újabb és fejletlenebb európai demokratikus országokban az elégedetlenség hatása eltér-e?

A tanulmány legelején feltett kérdésünkre pedig, hogy vajon számítanak-e az elvek is a tüntetési hajlam magyarázatában, válaszuk határozott és egyértelmű igen.

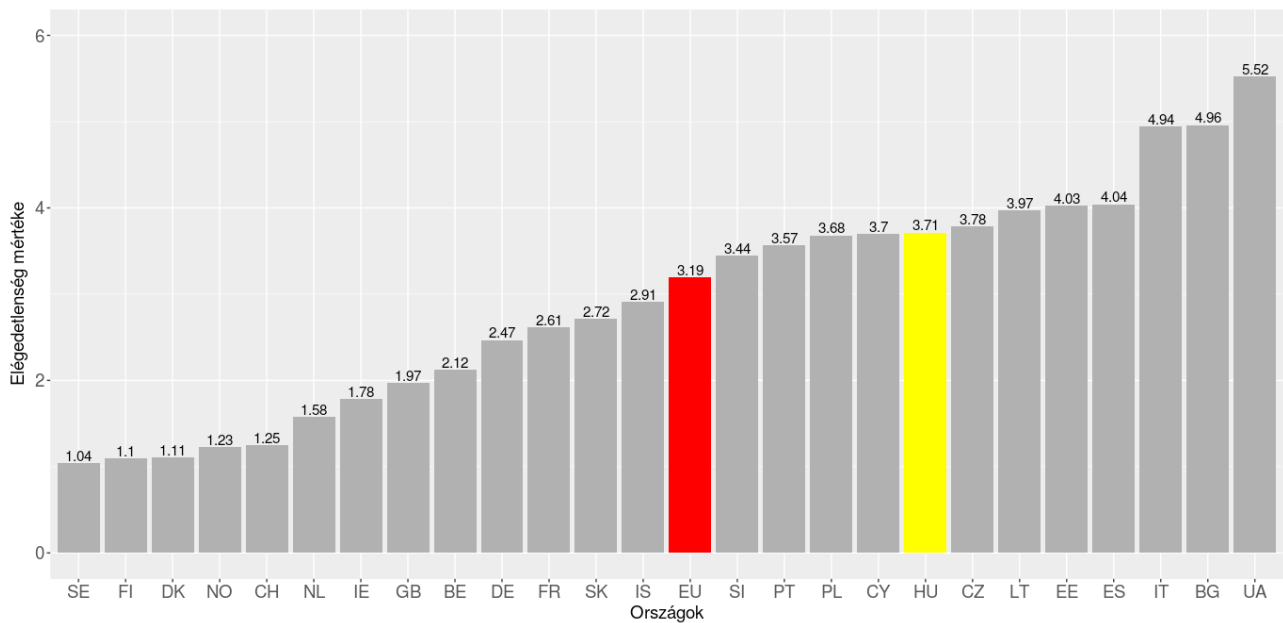
HIVATKOZÁSOK

- Anderson, C. J. – Guillory, C. A. (1997) Political institutions and satisfaction with democracy: A cross-national analysis of consensus and majoritarian systems. *American Political Science Review*, 1, 66–81. <https://doi.org/10.2307/2952259>
- Bühlmann, M. – Kriesi, H. (2013) *Models for democracy. In Democracy in the Age of Globalization and Mediatization*. Palgrave Macmillan UK, 44–68. https://doi.org/10.1057/9781137299871_9
- Catterberg, G. (2003) Evaluations, referents of support, and political action in new democracies. *International Journal of Comparative Sociology*, 3, 173–198. <https://doi.org/10.1177/002071520304400301>
- Christensen, H.S. (2016) All the same? Examining the link between three kinds of political dissatisfaction and protest. *Comparative European Politics*, 6, 781–801. <https://doi.org/10.1057/cep.2014.52>
- Dalton, R. – Van Sickle A. – Weldon S. (2009) The individual–institutional nexus of protest behaviour. *British Journal of Political Science*, 1. <https://doi.org/10.1017/S000712340999038X>
- Bates, D. et al. (2015) Fitting Linear Mixed-Effects Models Using lme4. *Journal of Statistical Software*, 1, 1–48. <http://dx.doi.org/10.18637/jss.v067.i01>
- Farah, B. – Barns, S. – Heunks F. (1979) Political Dissatisfaction. In Barns, S – Kaase, M. (szerk.) *Political Action*. Sage Publications. 381–408.
- Ferrín, M. – Kriesi H. (2016) Introduction: democracy, the European verdict. In Ferrín, M. – Kriesi, H. *How Europeans View and Evaluate Democracy*. Oxford University Press, 1–20. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198766902.001.0001>
- Finkel, S. E. – Muller, E. N. – Opp, K. D. (1989) Personal influence, collective rationality, and mass political action. *American Political Science Review*, 3, 885–903. <https://doi.org/10.2307/1962065>
- Gelman, A. – Hill, J. (2006) *Data analysis using regression and multilevel/hierarchical models*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511790942>
- Gurr, T. R. (1970) *Why men rebel Princeton*. NJ: Princeton University.
- Harrebye, S. – Ejrnæs, A. (2015) European patterns of participation—How dissatisfaction motivates extra-parliamentary activities given the right institutional conditions. *Comparative European Politics*, 13, 2: 151–174. <https://doi.org/10.1057/cep.2013.7>
- Hechter, M. – Pfaff, S. – Underwood, P. (2016) Grievances and the Genesis of Rebellion: Mutiny in the Royal Navy, 1740 to 1820. *American Sociological Review*, 1, 165–189. <https://doi.org/10.1177/0003122415618991>
- Hernández, E. (2016) European’ Views of Democracy. In Ferrín, M. – Kriesi, H. *How Europeans View and Evaluate Democracy*. Oxford University Press, 43–63. DOI:10.1093/acprof:oso/9780198766902.001.0001
- Hirschman, A. O. (1995) Kivonulás, tiltakozás, hűség. Osiris Kiadó, Budapest, 108–112.
- Koopmans, R. (1995) *Democracy from below: New social movements and the political system in West Germany*. Westview Pr. <https://doi.org/10.2307/2082948>
- Kriesi, H. (2013) *Democratic legitimacy: Is there a legitimacy crisis in contemporary politics?* Politische Vierteljahresschrift, 609–638. <https://doi.org/10.5771/0032-3470-2013-4-609>
- Kriesi, H. – Saris, W. – Moncagatta P. (2016) Citizens’ Models of Democracy. In Ferrín, M. – Kriesi, H. *How Europeans View and Evaluate Democracy*. Oxford University Press, 64–89. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198766902.001.0001>
- Linde, J. – Ekman, J. (2003) Satisfaction with democracy: A note on a frequently used indicator in comparative politics. *European Journal of Political Research*, 3, 391–408. <https://doi.org/10.1111/1475-6765.00089>
- Merlo, J. et. al. (2006) A brief conceptual tutorial of multilevel analysis in social epidemiology: using measures of clustering in multilevel logistic regression to investigate contextual phenomena. *Journal of Epidemiology & Community Health*, 60(4), 290–297. <http://dx.doi.org/10.1136/jech.2004.029454>
- Muller, E.N. – Opp, K.D., (1986) Rational choice and rebellious collective action. *American Political Science Review*, 2, 471–487. <https://doi.org/10.2307/1958269>
- Muller, E. N. – Dietz, H. A. – Finkel, S. E. (1991) Discontent and the expected utility of rebellion: The case of Peru. *American Political Science Review*, 4, 1261–1282. <https://doi.org/10.2307/1963945>
- Németh R. – Luksander A. (2013) A kérdezőbiztosok hatása a politikai közvélemény-kutatások eredményeire: bizonyítékok és magyarázatok. *Szociológiai Szemle*, 2, 53–71.
- Opp, K. D. (2009) *Theories of political protest and social movements: A multidisciplinary introduction, critique, and synthesis*. Routledge.
- Pinard, M. (2009) Motivational dimensions in social movements and contentious collective action. McGill–Queen’s Press–MQUP, 2011.

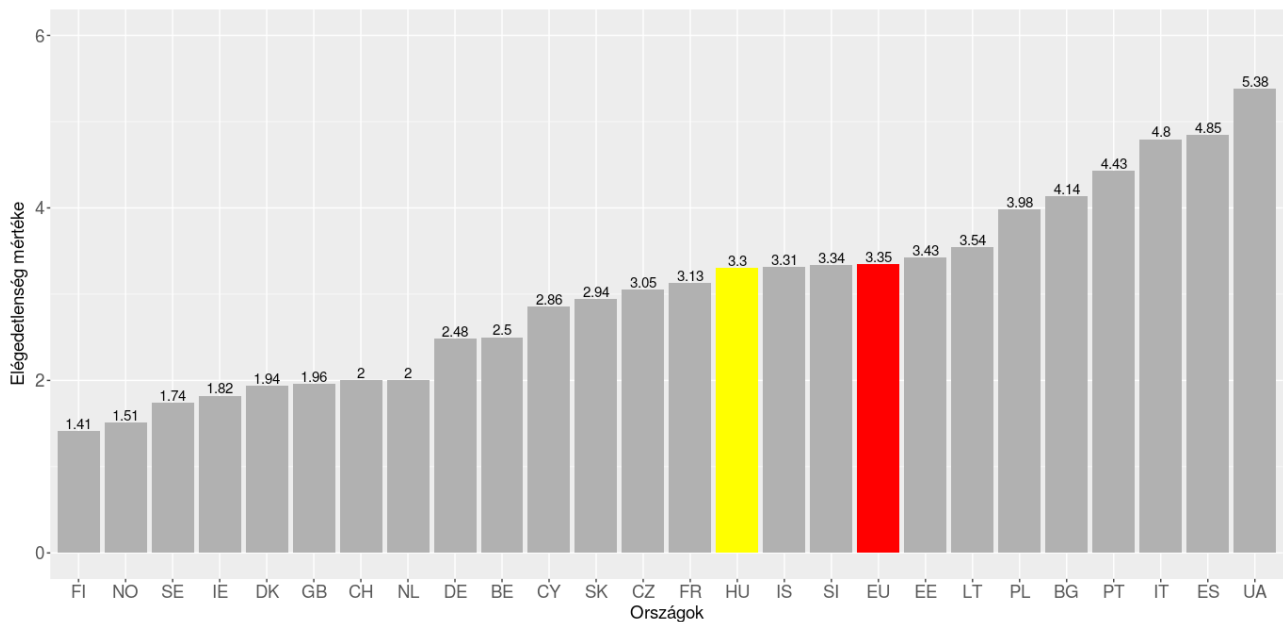
- Quaranta, M. (2015) Dissatisfaction and Political Protest: The Role of Party Systems. In *Political Protest in Western Europe*, 113–134. Springer International Publishing. <https://doi.org/10.1007/978-3-319-22162-5>
- Quintelier, E. – Blais, A. (2015) Intended and Reported Political Participation. *International Journal of Public Opinion Research*, <https://doi.org/10.1093/ijpor/edv017>
- Rucht, D. – Neidhardt, F. (2002) Towards a 'Movement Society'? On the possibilities of institutionalizing social movements. *Social Movement Studies*, 1, 7–30. <https://doi.org/10.1080/14742830120118873>
- Susánszky P. (2017) Making it Explicit: A Hidden Assumption in Modeling Political Participation. Konferencia paper. ECPR General Conference 2017, Oslo (kézirat).
- Szabó M. (2007) *Tiltakozás kultúrája Magyarországon*. Rejtjel Kiadó, Budapest.
- Teorell, J. – Torcal, M. – Montero, J. R. (2007) Political participation. Citizenship and involvement in European democracies: A comparative analysis.
- Van der Meer – T. W. – Van Deth, J. W. – Scheepers, P. L. (2009) The politicized participant: Ideology and political action in 20 democracies. *Comparative Political Studies*, 11, 1426–1457. <https://doi.org/10.1177/0010414009332136>
- Verba, S. – Schlozman, K. L. – Brady, H.E. (1995) *Voice and equality: Civic voluntarism in American politics*. Harvard University Press.

FÜGGELÉK

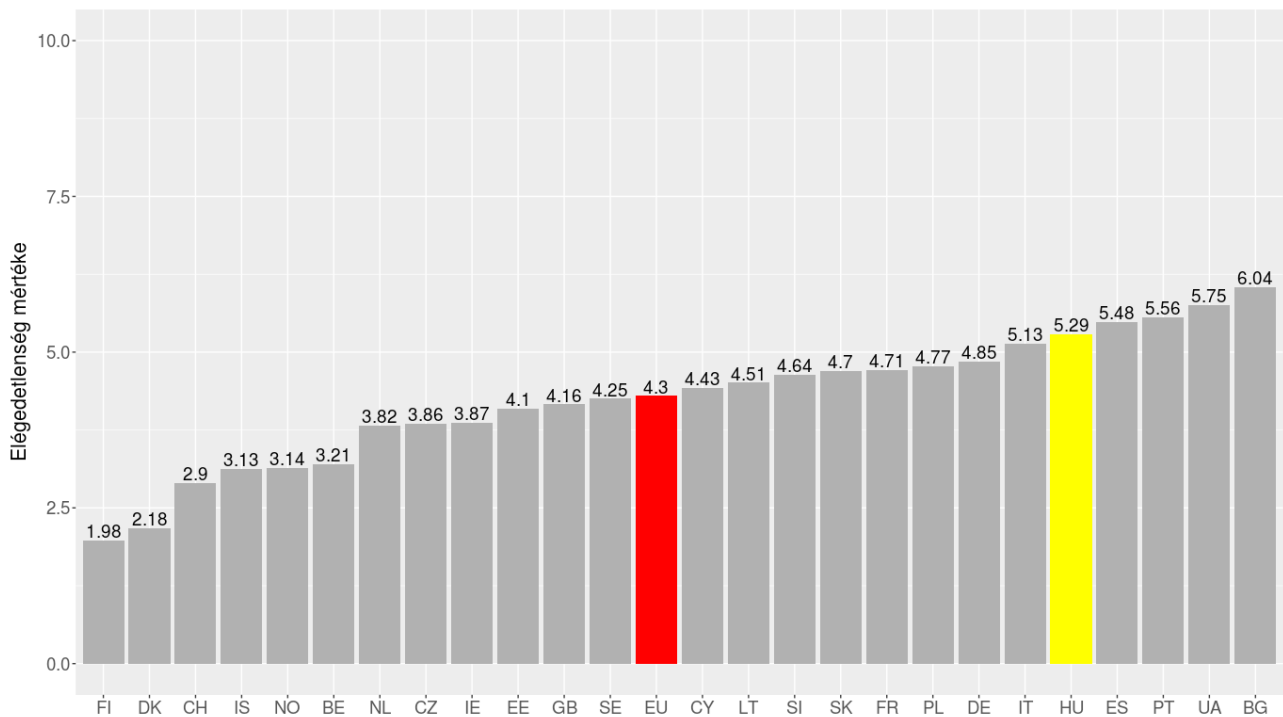
4. ábra. A választási rendszer alapelveinek teljesülésével való elégedetlenség országonként

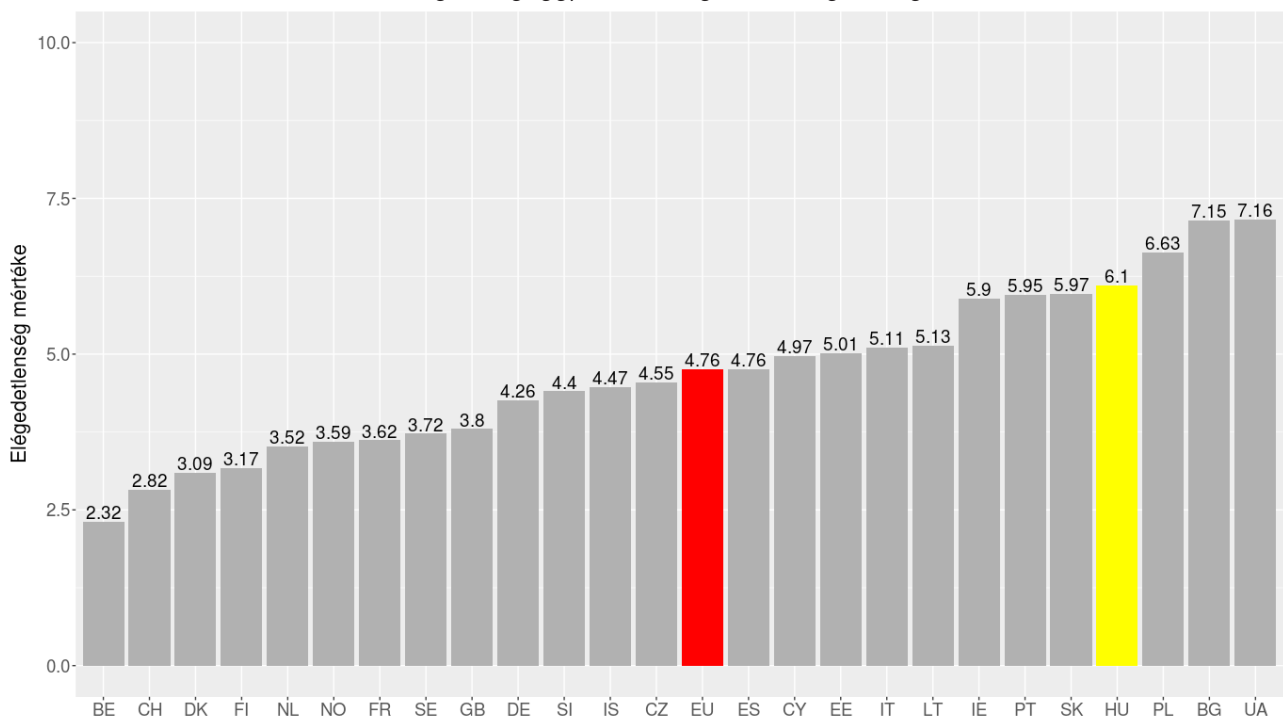
5. ábra. A liberális értékek teljesülésével való elégedetlenség országonként

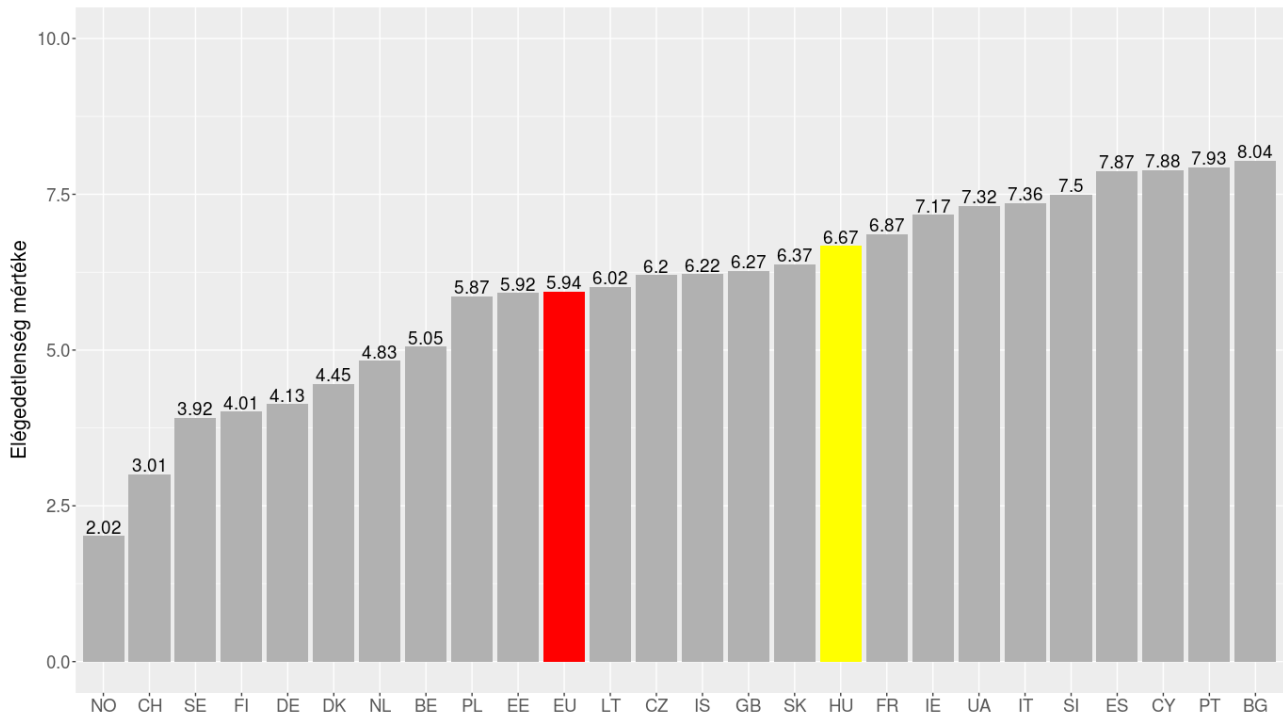
6. ábra. Az oktatással való elégedetlenség országonként

7. ábra. Az egészségügygel való elégedetlenség országonként

8. ábra. A gazdaság állapotával való elégedetlenség országonként

4. táblázat. Változók kialakítása

Változó	Felhasznált változók	Kialakítás
Liberális dimenzió teljesülésével való elégedetlenség	cttresac, cttresac, meprinfc, meprinfc, rghmgpr, rghmgprc,	országoként centrálva különbségek: cent(cttresac - cttresac) cent(meprinfc - meprinfc) cent(rghmgpr - rghmgprc)
Választási dimenzió teljesülésével való elégedetlenség	gtpelc, gtpelcc, fairelc, fairelcc, gvexpdc, gvexpdcc	országoként centrálva különbségek: cent(gtpelc - gtpelcc) cent(fairelc - fairelcc) cent(gvexpdc - gvexpdcc)
Oktatással való elégedetlenség	stfedu	országoként centrálva
Egészségüggyel való elégedetlenség	stfhlth	országoként centrálva
Gazdasági helyzettel való elégedetlenség	stfeco	országoként centrálva
Liberális dimenzió fontossága	cttresac, meprinfc, rghmgpr	átlag országoként centrálva cent(mean(cttresac, meprinfc, rghmgpr))
Választási dimenzió fontossága	gtpelc, fairelc, gvexpdc	átlag országoként centrálva cent(mean(gtpelc, fairelc, gvexpdc))
Kormányral való elégedetlenség	stfgov	országoként centrálva
Bal- jobb orientáció	lrscale	országoként centrálva
Politika iránti érdeklődés	polintr	dummy